

JAN RYCHLÍK

ROZDĚLENÍ

ČESKO-

SLOVENSKA

1989–1992

VYŠEHRAĐ

Obálku, vazbu a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner.

Odborní recenzenti: PhDr. Dušan Kováč, DrSc.,

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

Odpovědný redaktor Filip Outrata

E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

roku 2013 jako svou 1143. publikaci

Vydání v elektronickém formátu pdf první,

podle ve Vyšehradu prvního vydání v tištěné podobě

Doporučená cena E-knihy 240 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

Tato práce vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově

č. P12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*,

podprogram *Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách*.

Recenzovali:

PhDr. Dušan Kováč, DrSc.

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

Copyright © Jan Rychlík, 2012

ISBN 978-80-7429-370-2

Předmluva

Tato kniha je novým, rozšířeným a doplněným vydáním mé práce o rozpadu Československa z roku 2002,¹ která volně navazovala na mé dvě předcházející práce týkající se slovensko-českých vztahů v letech 1914–1945.² Všechny tři knihy vyšly v bratislavském nakladatelství Academic Electronic Press a českému čtenáři jsou již delší dobu obtížně dostupné. Pražské nakladatelství Vyšehrad se proto rozhodlo vydat tyto knihy znovu. Původní text prvního a druhého dílu, který jsem doplnil a rozšířil, vyšel v roce 2012 jako jediný svazek ve spolupráci s Ústavem pro studium totalitních režimů.³ V uvedené knize je sice poslední kapitola věnována rozpadu Československa,⁴ avšak spíše jen ve formě informativního nástinu. Jsem proto rád, že se nakladatelství Vyšehrad nakonec rozhodlo vydat při příležitosti dvacátého výročí zániku Československa a vzniku samostatné České a Slovenské republiky znovu i původní třetí díl jako samostatnou publikaci. Ani po deseti letech, která uplynula od prvního vydání knihy, nemusím své závěry nijak měnit či korigovat. Využil jsem ovšem nového vydání k doplnění textu o některé nové poznatky. Oproti vydání z roku 2002 je rozšířen text týkající se česko-slovenských vztahů bezprostředně po 1. lednu 1993. Závěr chce především analyzovat sliby českých a slovenských politiků z podzimu 1992 o tom, že rozdělení Československa občané „ani nepocítí“, tvrzení o budování „nadstandardních vztahů“ nebo o tom, že slovensko-české vztahy budou ve dvou samostatných státech intenzivnější než v rámci Československa. Mezníkem úvah o vzájemných vztazích v této kapitole je vstup obou republik do Evropské unie (1. května 2004) a do schengenského prostoru (21. prosince 2007). Podobně jako předcházející knihy o slovensko-českých vztazích se ani tato práce nezabývá kulturními vztahy, které leží mimo badatelský zájem a odborné schopnosti autora.

Úkolem této knihy je ukázat, proč se Československo rozdělilo na dva státy a jak bylo toto rozdělení provedeno. Součástí analýzy důvodů zániku Československa je samozřejmě i otázka, jaké byly alternativy úplného rozdělení. Úmyslně nekladu otázku, kterou jsem často dostával v uplynulých dvaceti letech na různých konferencích či besedách, totiž zda se Československo muselo nevyhnutelně rozpadnout. Mým přesvědčením totiž je, že dějiny v konečném důsledku tvoří lidé a nikoliv nějaké

¹ Rychlík, J.: *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1992*. Academic Electronic Press (AEP), Bratislava 2002.

² Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*. AEP, Bratislava 1997 (dále jen: Rychlík, I), též: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*. AEP, Bratislava 1998 (dále jen: Rychlík, II).

³ Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Vyšehrad – ÚSTR, Praha 2012.

⁴ Tamtéž, s. 565–617.

samovolně působící společenské síly, jak tvrdila marxistická historiografie. Z toho vyplývá, že v dějinách nic není nevyhnutelné. To ovšem neznamená, že na činnost lidí nepůsobí nejrůznější faktory. Historik tedy sice nemůže hovořit o určité události jako o součásti „nevyhnutelného vývoje“, ale může odhadnout, která z vývojových alternativ byla (resp. je) s ohledem na konkrétní situaci pravděpodobnější.

Součástí práce je nutně také analýza, co vlastně elity a širší vrstvy české i slovenské společnosti před dvaceti lety skutečně chtěly. V letech 1990–1992 se uskutečnila řada průzkumů veřejného mínění, přičemž otázka společného státu a státoprávního uspořádání patřila k nejfrekventovanějším. Většina českých i slovenských badatelů a především publicistů se v této souvislosti často odvolává na výsledky průzkumu, podle kterých většina občanů v České i Slovenské republice s rozdělením nesouhlasila a ještě na podzim 1992 požadovala zachování „společného státu“. Tuto interpretaci do značné míry převzala i řada zahraničních novinářů a publicistů zabývajících se někdejší Československem.¹ Ve své práci mimo jiné ukazují, že tyto výsledky průzkumu veřejného mínění jsou ve skutečnosti zavádějící, protože operují s pojmem „společný stát“, pod kterým si ovšem Češi a Slováci představovali každý něco zcela jiného. Takové výsledky nám tak vlastně dávají jen jedinou použitelnou informaci: naprostá většina obyvatel někdejšího Československa si *úplně* rozdělení nepřála. Jak ale ukážeme, velká většina občanů Slovenska si pod pojmem „společný stát“ představovala natolik volné spojení České a Slovenské republiky, že šlo fakticky stejně o státy dva.² České veřejnosti tato skutečnost před dvaceti lety do značné míry unikla a vlastně jí uniká dodnes. Většina Čechů, samozřejmě pokud se o slovensko-české vztahy a zánik Československa zajímají, vlastně ani dnes přesně neví a nechápe, co si představitelé hlavních politických stran a hnutí v letech 1990–1992 představovali pod pojmem „společný stát“. Pokus o určitou osvětu v tomto ohledu je proto rovněž součástí předkládané práce.

Při psaní této knihy se vyskytly určité komplikace vyplývající z toho, že autor této knihy byl sám svědkem, a někdy dokonce i aktivním účastníkem, některých událostí. To, že jsem byl účastníkem některých jednání, mi umožnilo využít v této práci jednak svou paměť, jednak své osobní zápisky a poznámky. Na druhé straně bylo třeba vypořádat se s problémem jak popsat svou vlastní úlohu v konkrétních událostech. Osobně se domnívám, že žádný historik není schopen psát o sobě jako o účastníkovi historické události, aniž by práce alespoň částečně nesklouzla do polohy pamětí. Zmínky o vlastní osobě jako účastníkovi konkrétních událostí jsem proto pokud možno eliminoval a připomínám je zpravidla jen v poznámce pod čarou. Pro lepší orientaci čtenářů nicméně pokládám za nutné vysvětlit alespoň na tomto místě, čeho se moje účast týkala a z jakého titulu, respektive v jaké pozici jsem se zúčastnil konkrétních jednání, přičemž hodnocení sebe sama z pochopitelných důvodů úmyslně opomímám. V letech 1985–1990 jsem pracoval jako vědecký pracovník Zemědělského muzea při Ústavu vědeckotechnických informací pro zemědělství (ÚVTIZ), kde

¹ Viz např. Wilson, P.: *Bohemian Rhapsodies. Český underground, dissent, literatura a politika očima kanadského překladatele*. Torst, Praha 2011, s. 232.

² Výsledky průzkumů veřejného mínění shrnuje Kipke, R.: *Nejnovější vývoj v Československu v zrcadle veřejného mínění*. In: Kipke, R. – Vodička, K.: *Rozloučení s Československem*. Patriae, Praha 1993, s. 41–55. Publikovaná čísla se opírají o publikované výsledky výzkumů, které uskutečnil Institut pro výzkum veřejného mínění (IVVM).

jsem se zabýval problematikou vývoje pozemkové držby a historií pozemkových reforem. Proto jsem se v letech 1990–1991, kdy jsem byl členem ústředního výboru Odborového svazu pracovníků zemědělství Čech a Moravy a krátkou dobu i členem jeho předsednictva, z pověření tohoto svazu zúčastnil přípravných prací na zákoně o úpravě majetkových vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku (tzv. zákon o půdě) a pak i na transformačním zákoně o družstvech. Zúčastnil jsem se rovněž jako expert jednání ústavněprávních výborů a zemědělské komise obou sněmoven Federálního shromáždění, kde jsem navrhl určité řešení pokud jde o alespoň částečné uspokojení nároků příslušníků maďarské menšiny žijících na území ČSFR a později i příslušníků německé menšiny v ČR. Dále jsem v letech 1990–1992 spolupracoval s Vladem Čechem a jeho Hnutím československého porozumění, pro které jsem psal především krátké populárně-historické práce mající sloužit jako protiargumenty v polemikách se stoupenci nacionalistických a separatistických stran a hnutí. Kromě toho jsem v letech 1991–1992 pracoval externě jako poradce a expert pro vládu České republiky, respektive pro jejího předsedu Petra Pitharta, a v této pozici jsem rovněž vypracovával různá stanoviska a dobrozdání týkající se slovensko-českých vztahů. Konečně po volbách v červnu 1992 jsem se stal členem zvláštní komise odborníků Československé sociální demokracie, kterou tato strana zřídila k prozkoumání možností udržení společného státu. Jsem si vědom toho, že můj pohled na některé události je s ohledem na mé postavení v nich nutně subjektivní a prosím čtenáře, aby tuto skutečnost při čtení knihy zohlednili.

Mé díky patří především recenzentům textu, kterými byli z české strany Robert Kvaček z Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (ÚČD FF UK) v Praze a ze slovenské Dušan Kováč z Historického ústavu Slovenské akademie věd (HÚ SAV). Znovu ale na tomto místě vyjadřuji své poděkování i těm odborníkům, kteří recenzovali resp. jinak připomínkovali první vydání této knihy před deseti lety. Zde stojí na prvním místě Jiří Suk z Ústavu soudobých dějin Akademie věd České republiky (ÚSD AV ČR) a za slovenskou stranu Jozef Žatkuliak a Milan Zemko, oba z Historického ústavu SAV. Milan Zemko byl v období, kterého se týká tato práce, místopředsedou SNR, a proto se mohl k textu vyjádřit i jako účastník a pamětník popisovaných událostí. Úvodní kapitolu posuzoval ještě Juraj Marušiak z ústavu politických věd SAV v Bratislavě. Velkou pomoc mně poskytli svými výpověďmi účastníci popisovaných událostí, zejména Petr Pithart, Ján Čarnogurský, Václav Žák, Martin Porubjak, Mikuláš Huba, Anton Hrnko, Alena Ovčáčiková, Jacek Baluch, György Varga a další, kterým tímto vyslovuji své poděkování. Děkuji dále pracovníkům Diplomatického archívu MZV SR v Bratislavě za zpřístupnění materiálu velvyslanectví Slovenské republiky v Praze z let 1993–1994, který jsem zohlednil při psaní závěrečné kapitoly této knihy.

Děkuji dále všem, kteří radou či jinak přispěli ke vzniku této knihy, i když zde pro nedostatek místa nejsou jmenováni.

Rozpad mnohonárodnostních států jako obecný problém

Při analýze rozpadu mnohonárodnostních států badatelé většinou vycházejí z následující úvahy: aby mnohonárodnostní státy mohly fungovat, musí mít jednotlivé národy určitá národnostní práva a pokud netvoří jen národnostní menšinu (tj. nikde v sousedství neexistuje národní stát, od kterého by tato menšina byla oddělena politickou hranicí), pak by tyto národy měly mít i určitou míru politické autonomie. Pojítkem mezi národy mnohonárodnostního státu je demokratické zřízení, které zabezpečuje všem občanům státu rovná práva a možnost podílet se na správě země. Pokud je nějaký mnohonárodnostní stát nestabilní, pak je to proto, že některá z výše uvedených základních podmínek nebyla dodržena (např. autonomie je příliš omezená). Jestliže se nějaký národ odděluje od mnohonárodnostního státu, předpokládá se přitom jaksi automaticky, že je tomu tak proto, že byl v tomto státě utlačován.

Vývoj a rozpad mnohonárodnostních států ve 20. století ukazuje, že výše uvedené předpoklady jsou mylné a opírají se spíše jen o zbožná přání politiků velkých a silných států. Politici těchto států totiž zpravidla neradi vidí rozpadající se velké mnohonárodnostní státy, na které byli zvyklí, a přijímají státy nové, u kterých často nevědí, co se od nich dá očekávat.¹ I když zatím nebyl předložen nezvratný důkaz o tom, že každý plně dotvořený národ s úplnou sociální strukturou a jasným národním povědomím svých příslušníků nutně musí mít vlastní národní stát, analýza procesu vzniku národních států v 19. a 20. století ukazuje, že každý takovýto národ se minimálně snaží o dosažení nějaké formy vlastní státnosti.² Na první pohled z toho vyplývá, že problém státnosti malých národů lze řešit na bázi federace budované na národních spolkových státech. Takovéto řešení zdánlivě účelně spojuje myšlenku vlastní národní státnosti se zachováním větších celků. Ve skutečnosti se věci ovšem mají poněkud jinak: vznikem mnohonárodnostních federativních států vzniká už v teoretické rovině nerovnost, protože na jedné straně jsou zde národy, které mají své nezávislé státy, a na druhé národy, které je nemají. Protože charakteristickým rysem národní identity je uvědomování si odlišnosti od okolních národů a její manifestace směrem k vnějšímu světu, mají národy bez vlastního národního státu jednu velkou a, jak se zdá, neodstranitelnou nevýhodu, totiž že nejsou zvenčí vidět. Tento nedostatek

¹ V této souvislosti je třeba odmítnout občas se objevující tvrzení, jako by rozpad Jugoslávie a Československa úmyslně zosnovaly některé západní státy (především se v této souvislosti často hovoří o Německu a USA). Pravda je taková, že v případě Jugoslávie tyto státy naopak vyvinuly velké úsilí k jejímu udržení, a teprve když již bylo jasné, že to není možné, přistoupily k uznání odštěpeneckých republik Chorvatska a Slovinska. K tomu podrobněji viz Rychlík, J. – Tonková, M. – Hladký, L. – Kozár, A.: *Dějiny Slovinska*. NLN, Praha 2011, s. 248–256.

² Podrobněji viz: Rychlík, J. – Pelikán, J. – Mančev, K. – Danova, N.: *Mezi Vídni a Cařihradem. Utváření balkánských národů*. Vyšehrad, Praha 2009.

ale v mnohonárodnostním státě nedopadá na všechny stejně. Národ tvořící jádro mnohonárodnostního státu většinou nemá žádný problém se s takovýmto státem zcela ztotožnit a nepociťuje za normálních okolností jeho existenci jako omezující. Svět si během staletí zvykl uvažovat v kategoriích národ=stát a proto i při pohledu zvenčí je často mnohonárodnostní stát pojmenováván podle názvu buď dominujícího nebo nejpočetnějšího národa, a to především v případě, kdy tento národ měl už v minulosti svůj vlastní národní stát. Tak SSSR byl všeobecně v zahraničí označován jako „Rusko“ a všichni jeho obyvatelé jako „Rusové“, což sice nevadilo etnickým Rusům uvnitř státu, ale bylo těžko stravitelné pro všechny ostatní národy, nemající kulturně, jazykově i historicky často s Rusy nic společného. I v případě Československa existoval stejný problém, neboť tento stát byl navenek vnímán jako český a Slováci se v něm „ztratili“. Všechny obyvatele Jugoslávie zpravidla okolní svět označoval jako Jugoslávce. S „jugoslávstvím“ se dokázala ztotožnit velká část Srbů a Černohorců, nezanedbatelný počet Makedonců, ale jen minimum Chorvatů a Slovinců a především prakticky žádný Albánec. Tento problém „viditelnosti zvnějšku“, který pro dominující národ vypadá jako marginální, je ve skutečnosti mnohem důležitější než by se mohlo zdát. Už čistě teoreticky vede u příslušníků slabšího („neviditelného“) národa k pocitu, že právě jeho národ je v příslušném mnohonárodnostním státě v druhořadém nebo prostě podřadném postavení, přičemž tento pocit je zcela nezávislý na reálné situaci. Důsledek je ten, že národní stát v rámci federace se snaží zviditelnit navenek, snaží se strhnout na sebe maximum pravomocí a především se snaží *via facti* samostatně vystupovat na mezinárodním fóru jako separátní subjekt, čili – jinak řečeno – snaží se dosáhnout alespoň částečné mezinárodněprávní subjektivity. Něco podobného je ovšem těžko proveditelné, protože mezinárodní právo uznává za své plnohodnotné subjekty pouze nezávislé státy s právem přijímat na sebe závazky. Federace vytvořená na národnostním základě je proto odsouzena k neustálému balancování, jak ukazuje v současnosti příklad Belgie. Přežití takovéhoho státu závisí na tom, zda se ústředním orgánům daří udržet mnohonárodnostní stát jako jednotný a jediný subjekt mezinárodního práva s jedinou a jednotnou armádou a jedinou měnou, což vyžaduje jednotný finanční a daňový systém a jedinou centrální emisní banku. Pokud některý z těchto pilířů padne, mnohonárodnostní stát se rozpadá. Změní se v nějakou formu volného sdružení samostatných států tvořících pouhou konfederaci či unii a i ty se zpravidla časem rozpadají. Jako příklad je možné uvést Společenství nezávislých států, které vzniklo po rozpadu SSSR v roce 1991.

V politologické literatuře bývá často jako příklad úspěšného vyřešení národnostní otázky uváděno Švýcarsko, což však je ve skutečnosti zavádějící. Švýcarské kantony jsou historickými celky, nikoliv nějakými národnostními ministáty, a samotný švýcarský stát je postaven na myšlence státu občanského s politickým švýcarským národem hovořícím více jazyky. Vznik švýcarského politického národa je ale plodem několika století historického vývoje a především politických změn nastalých v důsledku občanské války ve Švýcarsku ve čtyřicátých letech 19. století (tzv. *Sonderbundskrieg*). Švýcarský příklad je nicméně pro pochopení možností přežití mnohonárodnostních států užitečný z jiného pohledu. Ve zmíněné občanské válce šlo o to, zda Švýcarsko zůstane jen spolkem (konfederací¹) v podstatě nezávislých států, jak o to usilovaly zejména

¹ Název „konfederace“ v názvu švýcarského státu zůstal, i když se stát podle ústavy z 12. 9. 1848 stal pouhou

konzervativní katolické horské kantony, anebo zda se stane spolkovým (federálním) státem a tím i jediným subjektem mezinárodního práva. Konzervativní katolické kantony, sdružené ve zvláštním spolku (*Sonderbund*, odtud i název *Sonderbundskrieg*), byly městskými kantony s liberálními vládami vojensky poraženy a společná švýcarská identita tedy byla potom do značné míry tamnímu obyvatelstvu vnucena, což právě dalo základ upevnění švýcarského politického národa. Obecně proto platí, že federativní státy se mohou udržet jen tehdy, jestliže obyvatelstvo nechápe trvale příslušnost k federaci jako něco omezujícího, čili – pokud jde o federaci na národnostním základě – jako něco omezujícího „vlastní“ národ. Jinak řečeno: federace na národnostním principu je možná tehdy, pokud obyvatelstvo vedle svého národního cítění má i dostatečně silnou občanskou identitu vážící jej k federaci jako celku. Tím vlastně vzniká u obyvatelstva vědomí existence politického národa tvořeného všemi občany federace. K tomu je ale třeba dodat, že koncept politického národa vzniklý v západní Evropě, kde národ tvoří všichni občané bez ohledu na svůj etnický původ a používaný jazyk, není do střední a východní Evropy z historických důvodů mechanicky přesaditelný a může vzniknout jen v důsledku velmi dlouhého vývoje.

Při výkladu příčin rozpadu mnohonárodnostních států bývá často používán argument, že důvodem k vzniku samostatného národního státu je národnostní útlak příslušného národa v mnohonárodnostním státě anebo že příslušný národ měl v mnohonárodnostním státě „nerovnoprávné postavení“. Tvrzení o údajném „národnostním útisku“ bývají zpravidla používána utilitárně. Veřejné mínění v zahraničí a rozhodující zahraniční politiky je totiž třeba přesvědčit o tom, že spolužití národa v dosavadním mnohonárodnostním státě už není pro nesnesitelný teror možné a jediným řešením v zájmu míru a stability je proto osamostatnění. Po vzniku nových států je pak tvrzení o národnostním útluce před osvobozením součástí zakladatelského mýtu, kterým se stát legitimizuje. Pokud zkoumáme rozpad velkých mnohonárodnostních států ve 20. století, pak zjišťujeme, že to v nich ohledně národnostních práv jednotlivých národů většinou nebylo tak zlé, alespoň na konci jejich existence. Rakousko-Uhersko bylo s oblibou líčeno jako „žalář národů“.¹ Lze sice hovořit o národnostním útluce, ale jen pokud jde o jeho uherskou část (Zalitavsko), kde skutečně docházelo k silné maďarizaci. Pro vlastní Rakousko (Předlitavsko) tvrzení o národnostním útluce rozhodně neplatí. Zde se všechny národy (včetně Čechů) mohly rozvíjet svobodně. Osmanská říše byla až do mladoturecké revoluce roku 1908 státem teokratickým, nikoliv tureckým v moderním národním smyslu. O to, jakým jazykem obyvatelstvo mluví a jaké školy si buduje, se osmanská správa nestarala. Vznik samostatných národních států (Řecko, Srbsko, Rumunsko, Bulharsko) v 19. století nebyl primárně vyvolán potřebami větší kulturní a jazykové saturace, ale především národní emancipací obyvatelstva těchto států, pro které byl rámec osmanské říše příliš těsný. Paradoxně právě mladoturecká revoluce nejprve sama uvolnila emancipační síly jednotlivých národů, které tehdy ještě v říši žily, aby teprve s odstupem času zdegenerovala do ideje panturkismu, který

federací (spolkovým státem). Názvem švýcarského státu v devadesátých letech často neprávem operovali různí demagogové, když dokazovali, že konfederace je ideálním státoprávním řešením česko-slovenského vztahu.

¹ Název „žalář národů“ byl původně používán v první polovině 19. stol. rakouskými liberály a revolucionáři všech národností pro označení vězení na brněnském hradě Špilberk, neboť zde tehdy skutečně byli vězněni revolucionáři všech možných národností. Vztažení tohoto přílehlavého označení na Předlitavsko je ovšem k tomuto státu naprosto neadekvátní.

byl již ovšem pro všechny neturecké národy zcela nepřijatelný a způsobil definitivní zánik říše. Ruská říše prováděla v 19. století skutečně ostrou rusifikační politiku; avšak první ruská revoluce v březnu 1917 dala všem národům možnost autonomního vývoje a v době, kdy se jednotlivé části osídlené neruským obyvatelstvem od Ruska na přelomu let 1917–1918 začaly odtrhávat, rusifikační tlak již nikde nepůsobil. Nové možnosti nerušeného národního života tedy nijak neposílily vazby na formující se nové Rusko, ale naopak vedly k odtržení neruských oblastí. Není ostatně jistě náhodou, že jako jedni z prvních se od Ruska odtrhli Finové, kteří jako jediní měli v rámci ruské říše autonomii a rusifikace zde byla poměrně slabá. Pokud analyzujeme situaci v rozpadajících se mnohonárodnostních státech východní Evropy na počátku devadesátých let 20. století, pak musíme konstatovat, že v žádném z těchto států nelze v této době hovořit o nějakém nacionálním útisku. I v SSSR, kde byla situace z tohoto pohledu v období komunismu zřejmě nejproblematictější, přinesla Gorbačovova přestavba právě v oblasti kultury jednotlivých neruských národů velké uvolnění a o nějakém úmyslném odnárodňování neruského obyvatelstva se hovořit nedá.

Komplikovanější je problém „nerovnoprávného“ či „podřadného“ postavení některého národa v mnohonárodnostním státě, který bývá ostatně používán častěji než argument o národnostním útisku. Při vhodném nastavení parametrů totiž není nikdy těžké údajně podřadné postavení dokázat. Tak např. v době Rakousko-Uherska politici všech národností následovaní příslušnými publicisty opakovaně dokazovali, že právě jejich národ je opomíjen a stavěn do podřadného postavení, zatímco jiné národy jsou nějakým způsobem zvýhodňované a příliš se jim ustupuje. Důsledek byl ten, že pod vlivem nacionálně vyhraněné publicistiky byly nakonec nespokojené všechny národy, a to také nakonec způsobilo zánik říše.

Podobně v případě Jugoslávie konce osmdesátých a počátku devadesátých let se objevuje kritika zanedbávání jednoho národa na úkor druhého, což nakonec vyústilo nejen v zánik státu, ale i ve vleklou občanskou válku. V česko-slovenských debatách najdeme tvrzení o upřednostňování Čechů na úkor Slováků a opačně jednak při debatách o personálním obsazení ústředních úřadů, jednak v ekonomických debatách o doplacení jednoho národa na druhý. Většinou šlo o spíše pocitové záležitosti, které se objektivně nedají vyhodnotit. Tyto pocity jsou totiž často jen důkazem slabé vazby občana na stát a jeho ústřední instituce jako celek. Úplné odstranění disparity národů, pokud jde o hospodářský vliv a podíl na společném národním důchodu a zastoupení ve vrcholných politických funkcích mnohonárodnostního státu, ve skutečnosti není možné. Rovnoprávnost neznámá totiž rovnost, jak si mnoho lidí představuje. Jednotlivé národy si rovny nejsou, protože jsou různě početné a území, které obývají, má různé přírodní podmínky.

Předešlé analýzy vedou k poněkud překvapivému závěru: demokratizace poměrů sice zlepšuje postavení slabších (méně početných) národů v mnohonárodnostním státě, ale v žádném případě tento stát neupevňuje. Právě naopak: v naprosté většině případů vede demokratizace k růstu odstředivých sil jednotlivých národů. Vyplývá z toho i několik dalších závěrů, které zkušenosti vývoje ve 20. století obecně a v devadesátých letech tohoto století zvláště plně potvrdily: 1) samotná saturace národnostních práv v oblasti kulturní a jazykové není pro plně konstituovaný národ dostatečnou zárukou vlastního rozvoje, proto každý národ usiluje o nějakou formu vlastní státnosti, 2) s vysokou mírou pravděpodobnosti se rámec jakékoliv autonomie či federace stane

dříve či později příliš těsným; důsledkem je neúnosné rozvolnění federace a nakonec její rozpad na nové státy. Demokracie sama o sobě nemůže spojovat různé národy v jednom státě. Proti koncepci mnohonárodnostního demokratického státu je totiž možné postavit vždy koncepci několika samostatných národních demokratických států.

PRAMENY A LITERATURA O ZÁNÍKU ČESKOSLOVENSKA

V porovnání s událostmi roku 1989 byla rozpadu Československa a vzniku dvou samostatných států věnována v české a slovenské literatuře kupodivu zatím malá pozornost. Snad je to způsobeno tím, že zánik společného státu se odbyl zcela klidně a mnoho lidí překvapil. Na druhé straně „sametový rozvod“, jak byl zánik Československa pojmenován novináři již v roce 1992, nevzbudil širší zájem ani v zahraničí. Cizí badatelé se spíše zabývali rozpadem dvou zbývajících mnohonárodnostních států v někdejší východní Evropě, totiž Jugoslávie a SSSR. V případě Jugoslávie byl zájem pochopitelně vyvolán několik let trvající občanskou válkou a desetiletím nestability na Balkáně, která částečně doznívá ještě v současnosti (2012). V porovnání s válkou v Chorvatsku a Bosně v letech 1992–1995 či boji v Kosovu a bombardováním Srbska v roce 1999 jistě československý vývoj neskýtal tolik zajímavé látky, byť právě pokojné rozdělení Československa je dodnes někdy zahraničními badateli kladeno do protikladu s krvavým koncem Jugoslávie. Poměrně malý zájem o česko-slovenskou problematiku je ovšem dán také stavem pramenné základny a u cizích badatelů většinou i jazykovou bariérou.

Dostupné archivní zdroje pro studium slovensko-českých vztahů v letech 1989–1992 jsou i po dvaceti letech od zániku Československa nedostatečné. Pro pochopení vývoje směřujícího k rozpadu československé federace jsou klíčová slovensko-česká jednání vedená v letech 1990–1992 jednak na úrovni české a slovenské vlády a předsednictev České a Slovenské národní rady (obou republikových parlamentů), jednak po linii vedení vládnoucích politických stran a hnutí v obou republikách. Z těchto jednání nebyl pořizován oficiální stenografický ani jiný záznam a hlavní body vystoupení jednotlivých účastníků nebyly ani protokolovány: na závěr bylo zpravidla pouze vydáno společné komuniké, které bylo publikováno v tisku. Existovala naděje, že se časem objeví alespoň soukromé zápisky či magnetofonové nahrávky účastníků těchto jednání. Tyto naděje se za dvacet let od zániku Československa příliš nenaplnily. K dispozici máme jen vzpomínky účastníků a zápis z jednání o státoprávním uspořádání u prezidenta Václava Havla na Hrádečku 3. listopadu 1991, které bylo nahráváno na magnetofonový pásek.¹ Hlavní česko-slovenská jednání z let 1990–1992 nicméně lze rekonstruovat, protože jejich průběh byl občas předmětem obsáhlých expozé a následných diskusí v obou národních radách (republikových parlamentech) a ve Federálním shromáždění. Materiály jednání někdejšího Federálního shromáždění i České národní rady za uvedené období jsou dnes v zásadě přístupné v Archivu Parlamentu České republiky, stenografické zprávy ze zasedání Federálního shromáždění i obou národních rad jsou dnes k dispozici na webových stránkách Poslanecké sněmovny

¹ Přepis magnetofonového záznamu viz *Slovenské listy* (Praha), 1994, č. 2–6 (příloha k časopisu, strany nečíslovány).

Parlamentu České republiky a Národní rady Slovenské republiky jako společná Československá digitální parlamentní knihovna (www.psp.cz/eknih, www.nrsr.sk/dl). Další podrobnosti by jistě mohly přinést zápisy z jednání všech tří vlád (české, slovenské a federální), které však nejsou zatím přístupné. Při dělbě živého písemného materiálu zanikajících federálních institucí na podzim 1992 byla řada archiválií ztracena či zničena, respektive není jasné, kam byla odvezena. Z archivních sbírek nestátního charakteru jsou pro studium zániku Československa částečně využitelné materiály Československého dokumentačního střediska (ČSDS) v Praze, které je dnes autonomní součástí Národního muzea.¹ Pro studium dílčích otázek spojených především s postupným dělením původně celostátních institucí na instituce čistě české a čistě slovenské existují dochované materiály v archivech těchto institucí.²

S ohledem na stav archivní pramenné základny není jistě překvapující, že vydávání dokumentů týkajících se krize Československa v letech 1990–1992 a jeho následného zániku je zatím rovněž nedostatečné. V roce 2002 vyšla edice Jozefa Žatkuliaka a Viery Hlavové *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod*.³ Uvedená edice je vlastně jedinou, která se specificky zabývá průběhem rozkladu a zániku Československa. Dokumenty týkající se slovensko-českých jednání jsou ovšem součástí jiných edic, zpravidla v souvislosti se „sametovou revolucí“ z roku 1989 anebo s vývojem slovenské a české státnosti.⁴ Zde bude na místě připomenout především dvousvazkovou práci o Občanském fóru, uspořádanou a připravenou Jiřím Sukem, kde první díl tvoří poměrně podrobná chronologie a druhý díl dokumenty,⁵ dále edici kolektivu autorů pod vedením Jozefa Žatkuliaka *November 1989 a Slovensko*,⁶ a edici dokumentů o Veřejnosti proti násilí (VPN) připravené Ingrid Antalovou.⁷ Jozef Žatkuliak společně s Vierou Hlavovou jsou také editory už zmíněných dokumentů s názvem *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod*, které vyšly jako čtrnáctý (závěrečný) díl velké ediční řady dokumentů k dějinám Slovenska a Slováků.⁸ Dokumenty zde publikované jsou ovšem celkem běžně dostupné i v jiných publikacích.

¹ V ČSDS je uložen i materiál, který autor této práce získal v letech 1991–1992 jako externí poradce Petra Pitharta a jenž byl použit k napsání této knihy. Podkladové materiály a dílčí studie jsou dále uloženy jako depositum v Archivu Ústavu T. G. Masaryka v Praze, který se nachází v budově Archivu Akademie věd ČR.

² Pro vznik samostatných českých slovenských odborových organizací viz Archiv Českomoravské konfederace odborových svazů Praha a Archiv Konfederácie odborových svazov SR (KOZ SR) Bratislava. Pro rozdělení ČSAV viz Archiv AV ČR Praha a Archiv SAV Bratislava.

³ Žatkuliak, J. – Hlavová, V. (eds.): *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. Výber dokumentov a prejavov november 1989 – december 1992*. Literárne informačné centrum, Bratislava 2002.

⁴ *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti (DSNIŠ)*, II., Národné literárne centrum, Bratislava 1998, Veselý, Z. (ed.): *Dějiny českého státu v dokumentech*. Epocha, Praha 2003.

⁵ Suk, J.: *Občanské fórum listopad – prosinec 1989*. I. díl – události, Doplněk – ÚSD AV ČR, Praha 1997, II. díl – dokumenty, ÚSD AV ČR, Praha 1998. J. Suk společně Jaroslavem Cuhrou a Františkem Koudelkou připravil rovněž datační příručku *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1990* – viz Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR č. 33, Praha 1999.

⁶ Žatkuliak, J. a kol.: *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty 1985–1990*. Nadácia M. Šimečku – HÚ SAV, Bratislava 1999.

⁷ Antalová, I. (ed.): *Veřejnosti proti násilí 1989–1991. Svedectvá a dokumenty*. Nadácia M. Šimečku, Bratislava 1998.

⁸ Hlavová, V. – Žatkuliak, J. (eds.): *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. Od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti*. Literárne informačné centrum, Bratislava 2002.

Zájem o problematiku rozpadu Československa se nejprve projevil spíše v zahraničí než na území České a Slovenské republiky.¹ Již v roce 1993 vyšla práce Karla P. Schwarze *Tschechen und Slowaken. Der lange Weg zur Friedlichen Trennung*, která o rok později vyšla i ve slovenském překladu.² V témže roce (1994) vyšla ve Francii práce F. Wehrleho *Le divorce Tchéco-Slovaque*³ a v roce 1995 vydala Středoevropská universita v Budapešti v angličtině práci kolektivu českých a slovenských autorů o konci Československa (*The End of Czechoslovakia*).⁴ Nevýhodou těchto prací je to, že víceméně jen podávají genezi česko-slovenského sporu, respektive jeho dějiny. Vlastní problematika rozpadu státu je vlastně jen jakýmsi zakončením tohoto výkladu, který je často velmi schematický.

V roce 1997 vyšla v USA o rozpadu Československa práce Erica Steina, která v roce 2000 vyšla rovněž česky.⁵ Tato práce je nepochybně zajímavá a přínosná, zaměřuje se však především na právní analýzu česko-slovenského konfliktu, především na otázku tvorby nové ústavy v letech 1990–1992. Autor, který pochází z Československa a studoval před druhou světovou válkou na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, byl na počátku devadesátých let členem mezinárodní poradní skupiny právníků, která měla pomoci při vypracování federální československé ústavy.⁶ Cenným na knize je to, že v ní autor použil své vlastní zápisky z jednání, kterých se zúčastnil, a rovněž různé podkladové materiály, ke kterým měl přístup. Je zajímavé, co hned v úvodu autor sebekriticky přiznává: „Ke svému údivu jsem zjistil, že mému chápání česko-slovenské reality nebrání jeden silný předsudek, ale dva. Za prvé, jelikož jsem byl vychován za první Československé republiky z roku 1918, byl jsem s tímto unitárním systémem, jediným, který v mých vzpomínkách existoval, jaksi podvědomě spjat. [...] Druhý předsudek, jehož intenzita mne neméně překvapila, byl výsledkem toho, že jsem se ztotožnil s americkým životem a právem, a že jsem byl, což je ještě důležitější, hluboce přesvědčen o zcela výjimečné rozumnosti ústavy Spojených států. To vedlo k zajímavým, občas však klamným, analogiím.“⁷ A skutečně, pokud jde o různé analogie se situací v první ČSR či v USA, ani československá ústava z roku 1920, ani ústava Spojených států nemohly při řešení státoprávního uspořádání Československa nic nabídnout⁸, a navíc byly slovenskými národně orientovanými stranami celkem pochopitelně vnímány jako snaha eliminovat při výstavbě federace národní

¹ Pojmem „zahraničí“ a „cizina“ označujeme v této práci země mimo území bývalého Československa, bez ohledu na to, zda hovoříme o době před 31. 12. 1992 nebo po 1. 1. 1993.

² Schwarz, K. P: *Češi a Slováci. Dlhá cesta k mierovému rozchodu*. Odkaz, Bratislava 1994.

³ Wehrle, F.: *Le divorce Tchéco-Slovaque. Vie et mort de la Tchecoslovaquie*. Hartman, Paris 1994.

⁴ Musil, J. a kol.: *The End of Czechoslovakia*. Central European University Press, Budapest-London-New York 1995.

⁵ Stein, E.: *Česko-Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad*. Academia, Praha 2000. Název originálu: *Czechoslovakia. Ethnic Conflict, Constitutional Fissure, Negotiated Breakup*. The University of Michigan Press, 1997. Citace v této knize jsou z českého vydání.

⁶ Tamtéž, s. 16–17.

⁷ Tamtéž, s. 33–34.

⁸ Ján Čarnogurský mně při rozhovoru v Bratislavě 11. 4. 2001 sdělil, že se na možnost pozitivního přínosu uvedené expertní skupiny díval od začátku velmi skepticky. To potvrzuje nepřímě i sám Stein, který píše toto: „Na setkání v Bratislavě apeloval slovenský premiér Čarnogurský na tvůrce ústavy, aby co nejvíč čerpali ze zkušeností jak Východu tak Západu, a naplno řekl, že od naší skupiny se očekávají spíše odborné rady než politická řešení.“ (Stein, E.: *Česko-Slovensko*, s. 34). Viz též Čarnogurského projev – Stein, E.: cit. dílo, s. 263.

princip.¹ Obecně možno říci, že Steinova kniha analyzuje především právní, respektive ústavní aspekty česko-slovenského sporu, respektive rozdělení Československa. Ústavní problematika je jistě zajímavá a důležitá, ústavní problémy nicméně nebyly hlavní příčinou rozpadu státu.

Práce polského historika a politologa Pawła Ukielského s názvem „Sametový rozvod“ (*Aksamitny rozwód*) se soustřeďuje na roli politických elit. Kniha měla především přiblížit Polákům okolnosti pokojného rozdělení Československa. Autor vidí bezprostřední příčinu rozdělení v roce 1992 v nemožnosti českých a slovenských vládnoucích elit najít nějaké oboplně přijatelné a současně únosné a funkční řešení podoby společného státu.²

V české a slovenské literatuře jsou práce bezprostředně se týkající rozdělení ČSFR málo početné. Publicistická práce slovenského novináře Karola Wolfa *Podruhé a naposledy aneb mírové dělení Československa* vydaná v češtině v roce 1998 se opírá o různá svědectví, na slovenské straně pak především o svědectví tehdejší asistentky Vladimíra Mečiara Anny Nagyové.³ Je však zřejmé, že tyto výpovědi jsou často účelově upraveny tak, aby vyhovovaly politickým potřebám Vladimíra Mečiara a HZDS ve druhé polovině 90. let 20. století. Mečiar se zde dodatečně vydává za politika od počátku bojujícího za samostatné Slovensko, což samozřejmě neodpovídá skutečnosti. Závažným nedostatkem práce je ale především to, že autor výpovědi účastníků bral jako apriorně pravdivé a nijak je neověřoval, což činí jejich hodnotu více než problematickou. Podstatně vyváženějším dojmem působí příslušná pasáž knihy Karla Pacnera *Osudové okamžiky Československa*,⁴ založená rovněž na výpovědích pamětníků. Autor v sobě nezapře novináře se smyslem pro detail. Nevýhodou ovšem je, že záležitostí často zcela okrajovým je přisuzována příliš velká důležitost, kterou ve skutečnosti neměly. Tak například Pacner popisuje incident ve Svitu, kde se v restauraci poprali místní podnapilí mladíci se studenty Střední hotelové školy z Prahy, kteří zde byli na lyžařském výcviku. Z kontextu Pacnerova výkladu vyplývá, že šlo o první národnostní konflikt mezi Čechy a Slováky, ačkoliv ve skutečnosti šlo o obyčejnou hospodskou rvačku.⁵

Pozornost si zasluhuje zatím nepublikovaná práce Vladimíra Srba a Tomáše Veseleho *Nejvyšší představitelé Hnutí za demokratické Slovensko a Občanské demokratické strany v procesu rozdělování České a Slovenské Federativní Republiky* s podtitulem *Česko – slovenské soužití v letech 1989–1993*. Práce byla zadána jako diplomová⁶ a z tohoto hlediska je vysoce nadstandardní. Vychází – podobně jako Wolfova kniha – především z výpovědí pamětníků, které jsou však konfrontovány jednak s dostupnými prameny, jednak vůči sobě navzájem. Autoři tak odhalili mnoho doposud neznámých

¹ Výhrady k činnosti celkem přesně vyjádřil předseda SNS Jozef Prokeš, který odmítl srovnávání československé federace s Německem, Rakouskem či Spojenými státy, protože tyto země jsou federacemi jednoho národa. Stein, E.: *Česko-Slovensko*, s. 267.

² Ukielski, P.: *Aksamitny rozwód. Rola elit politycznych w procesie podziału Czechosłowacji*. Instytut Jagielloński, Warszawa 2011, s. 246.

³ Wolf, K.: *Podruhé a naposled aneb mírové dělení Československa*. GG, Praha 1998.

⁴ Pacner, K.: *Osudové okamžiky Československa*. Themis, Praha 1997, s. 587–702.

⁵ Tamtéž, s. 595. Incident byl ve své době předmětem určitého zájmu tisku, avšak brzy se na něj zapomnělo. Viz např. *Mladá fronta*, 17. 3. 1990, 18. 3. 1990, *Smena*, 27. 3. 1990.

⁶ Srb, V. – Veselý, T.: *Nejvyšší představitelé HZDS a ODS v procesu rozdělování ČSFR*. Diplomová práce, počítačový strojopis, Ústav politikologie FF UK, Praha 1998.

skutečností a práce by si jistě zasloužila vydání tiskem. Některá hodnocení jsou však těžko přijatelná. Srb a Veselý totiž vlastně nepřímo říkají, že zatímco Občanské hnutí nedokázalo vyřešit státoprávní uspořádání Československa, ODS se to po volbách povedlo. Správná je ale pouze první část tohoto tvrzení, protože rozhodnutí ODS rozdělit stát nelze chápat jako nalezení řešení, ale jen jako rezignaci na jeho hledání. Kromě toho, dobrovolný rozchod byl slovenské straně českou politickou reprezentací navrhován opakovaně již v letech 1990–1992. Negativní hodnocení činnosti Petra Pitharta¹ je také příliš poplatné tehdejšímu českému postoji k řešení slovensko-českých vztahů, který zněl „bud' víceméně stávající stav, nebo rozdělení ČSFR“. Jen při podobném pohledu je totiž možné ztotožnit se s tvrzením, že „čeští představitelé nedokázali čelit slovenským požadavkům“,² které Srb a Veselý (jak sami uvádějí) převzali z výsledků konference „Krise česko-slovenských vztahů po listopadu 1989“ konané v Brně v roce 1994.³

Cenným příspěvkem ke studiu příčin rozpadu Československa je sborník uspořádaný Rüdigerem Kipkem a Karlem Vodičkou *Rozloučení s Československem*, vydaný v roce 1993,⁴ který obsahuje zajímavé postřehy. Sborník zároveň vyšel s předmluvou Martina Bútory také německy⁵ a po deseti letech se dočkal druhého, doplněného vydání.⁶ Karel Vodička nachází hlavní zodpovědnost za rozpad Československa na straně HZDS, která trvala na nesplnitelném požadavku samostatné mezinárodněprávní subjektivity pro Slovensko: „Povinné pensum vůči svým voličům a své straně – a ještě leccos navíc – získal tedy Mečiar již ústupky ODS při koaličních jednáních. Měl tím volnou ruku a záleželo na jeho uvážení, zda bude klást ultimativní požadavky, jako například požadavek mezinárodní subjektivity Slovenska. Rozdělení nebylo nutné. Společný stát by byl mohl zůstat zachován, kdyby to Mečiar a jeho straničtí přátelé chtěli. Zřejmě ale nechtěli.“ (Ponechán pravopis originálu – pozn. J. R.)⁷ Toto tvrzení jistě platí pro vyjednávání po volbách 1992. Zbývá však odpověď na otázku, jaký prostor pro kompromis existoval před volbami 1992, kdy vyjednávání ještě nebylo v rukou ODS a HZDS.

Širší záběr má sborník Michaela Krause a Allison Stangerové *Irreconcilable Differences*, čerpající jednak z vlastních výzkumů, které oba editoři prováděli v letech 1995–1996, jednak ze závěrečné konference uspořádané 26.–29. června 1996 v Praze.⁸ Michael Kraus a Allison Stangerová nejen shromáždili svědectví pamětníků, ale pokusili se rovněž sami analyzovat příčiny rozpadu Československa. Docházejí k závěru, že jich bylo více: patřil mezi ně zákaz majorizace, negativnější dopad transformace hospodářství na Slovensku, představa Slováků, že Češi opět ignorují slovenské

¹ Tamtéž, s. 46–47.

² Tamtéž, s. 48–49.

³ Johanes, J.: *Krise česko-slovenských vztahů po listopadu 1989*. In: *Česko-slovenské vztahy a střední Evropa. Příspěvky z konference 28. dubna 1994 v Brně* (ed. Vojtěch Šimíček). Brno 1994, s. 65.

⁴ Kipke, R. – Vodička, K.: *Rozloučení s Československem*. Patriae, Praha 1993.

⁵ Kipke, R. – Vodička, K.: *Abschied von der Tschechoslowakei. Ursachen und Folgen der tschechisch-slowakischen Trennung*. Wissenschaft und Politik, Köln 1993.

⁶ Vodička, K. (ed.): *Dělení Československa. Deset let poté*. Volvox Globator, Praha 2003.

⁷ Vodička, K.: *Koaliční ujednání: rozdělíme stát! Volby 1992 a jejich důsledky pro československou státnost*. In: *Rozloučení...*, s. 107.

⁸ Kraus, M. – Stanger, A.: *Irreconcilable Differences? Explaining Czechoslovakia's Dissolution*. Rowman and Littlefield Publishers, Inc., Lanham-Boulder-New York-Oxford 2000.

požadavky, a neschopnost Čechů včas akceptovat některé slovenské požadavky. Autoři rovněž porovnávají mírové rozdělení Československa s krvavým zánikem Jugoslávie a SSSR. Docházejí k názoru, že v případě Československa neexistovala na území jedné z republik kompaktní menšina národa druhé republiky a kromě toho se současně konaly demokratické volby i na federální úrovni, a nikoliv jen na úrovni republik jako v Jugoslávii či SSSR.¹ Hodnocení obou příčin je nepochybně správné, byť vyžaduje doplnění o další faktory, vývoj Čechů a Slováků před rokem 1989.

Jednu kapitolu věnoval rozpadu Československa ve své práci *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Jan Měchýř.² Podává faktografický přehled událostí v letech 1990–1992, které doprovází svými úvahami o česko-slovenském vztahu už od roku 1918. Příčiny rozpadu vidí Měchýř ve vzájemném neporozumění Čechů a Slováků, nesplnění slovenských představ o uspořádání Československa (Pittsburská dohoda, Košický vládní program) a deformaci federace v době normalizace. Podle Měchýře chápali Češi své spojení se Slováky jako „manželství z lásky“, ačkoliv pro Slováky šlo jen o „manželství z rozumu“.³

Jiří Suk, autor edic o Občanském fóru, vydal v roce 2003 obsáhlou monografii o „sametové revoluci“, ve které se zabývá též počáteční fází slovensko-českého sporu.⁴ Autor vidí problém v komunikaci mezi českou a slovenskou elitou a v nedostatečné moci slovenské VPN v prvních měsících roku 1990, kdy ji ještě ovládali liberálové. Tím se stále zvětšovaly rozdíly mezi politickou situací v České a ve Slovenské republice.⁵

Při příležitosti desátého výročí rozdělení Československa uspořádala Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků konferenci s názvem *Rozdělení Československa 1992: Příčiny a důsledky pro současnou Evropu*. Na konferenci odezly příspěvky hodnotící zánik Československa z hlediska politického i hospodářského a zabývající se i vlastním jednáním o provedení rozdělení. Jednání se zúčastnili někteří pamětníci, jako např. Jan Stráský, Michal Kováč, Ján Čarnogurský, Petr Pithart, Dagmar Burešová či Milan Zemko. Celý průběh konference včetně diskuse s pamětníky byl publikován v Česko-slovenské historické ročence a především výpovědi pamětníků jsou cenným zdrojem informací.⁶

Součástí výše uvedeného sborníku je i samostatná studie Václava Průchy *Ekonomické aspekty dělení Československa v letech 1990–1993*, která vznikla rozšířením Průchova konferenčního referátu. Jeho autor jako jednu z příčin rozdělení uvádí rozdílné názory na ekonomickou reformu. Připomíná, že zpracování základní koncepce reformy prováděl okruh ekonomů kolem Václava Klause, který se svou myšlenkou v podstatě „šokové terapie“ odsunul na vedlejší kolej skupinu ekonomů požadujících pomalejší, gradualistické budování kapitalistického hospodářství. Na vypracování Klausovy koncepce se slovenští ekonomové nepodíleli a nebylo vzato v úvahu, že „šoková terapie“ bude mít na Slovensku mnohem větší sociální dopad než v českých

¹ Kraus, M. – Stanger, M.: *Lessons from the Break-up of Czechoslovakia*. In: *Irreconcilable...*, s. 299–306.

² Měchýř, J.: *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Praha 1999, s. 304–332.

³ Tamtéž, s. 331.

⁴ Suk, J.: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize*. Od listopadu 1989 do června 1990. prostor, Praha 2003, s. 351–371, s. 418–441.

⁵ Tamtéž, s. 432.

⁶ *Česko-slovenská historická ročenka*, Masarykova univerzita, Brno 2003, s. 21–107.

zemích.¹ Zde Průcha vidí počátek představy o nutnosti odlišné cesty ekonomické transformace pro Slovensko, což v konečných důsledcích vedlo nebo alespoň přispělo k rozdělení státu v roce 1992.

Rozsahem pozoruhodná je memoárová literatura. Ve větším či menším rozsahu popsali své zážitky z česko-slovenské krize a rozpadu Československa Jiří Dienstbier,² Petr Pithart³ a František Mikloško.⁴ Fedor Gál popsal některé okolnosti jednání v roce 1991, jeho kniha však nepůsobí uceleným dojmem, ale jde spíše o okamžité reflexe tehdejších událostí.⁵ Zdeněk Jičínský⁶ a Milan Šútovec⁷ napsali vzpomínky na své působení v polistopadovém parlamentu, přičemž Šútovec brilantně popsal okolnosti a průběh „pomlčkové války“, tj. zápasu o nový název státu. Augustin Marián Húska zaznamenal okolnosti jednání mezi ODS a HZDS o rozdělení státu v létě 1992.⁸ Miloš Zeman,⁹ Rudolf Schuster¹⁰ a Michal Kováč¹¹ popsali své politické kariéry, přičemž samozřejmě neopomenuli věnovat část svých vzpomínek i jednání o konci Československa. Časopisecky na pokračování jednotlivé události let 1990–1992 popsal ve svých vzpomínkách Peter Zajac.¹² Svým způsobem své svědectví o průběhu zániku Československa zanechal i Václav Havel, byť právě jeho výpověď je značně problematická: v rozporu se skutečností totiž řekl, že na Slovensku proti rozdělení státu nikdo neprotestoval, což byl důkaz o tom, že Slováci o Československo nestojí.¹³ Proti tomuto Havlovu tvrzení protestovali organizátoři a signatáři výzvy „Za společný štát“ a „Demokraté-92“, kterým se pak V. Havel písemně omluvil.¹⁴ Ve formě výpovědí se k rozdělení státu vyjádřili také Vladimír Mečiar, Václav Klaus, Ján Čarnogurský, Zdeněk Jičínský, Ján Slota, Jan Kalvoda, Milan Kňažko a další.¹⁵ Obecně možno říci, že především práce a vzpomínky slovenských autorů mají tu vadu, že se snaží příčiny zániku Československa hledat nikoliv v samotné dynamice vývoje mnohonárodnostních států a konkrétní politické situaci v ČSFR po volbách v červnu 1992, ale kdesi v hluboké minulosti, často až v období první republiky. Velmi oblíbeným námětem slovenské memoárové literatury je proto také čechoslovakismus, Pittsburská dohoda

¹ Tamtéž, s. 45–46. Viz také Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. II. 1945–1992, Doplněk, Brno 2009, s. 995–1002.

² Dienstbier, J.: *Od snění k realitě. Vzpomínky z let 1989–1999*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1999, s. 160–161, 241–268, 373–382.

³ Pithart, P.: *Po devětaosmdesátém: kdo jsme?* Kaligram-Doplněk, Brno 1998, s. 101–194.

⁴ Mikloško, F.: *Čas stretnutí*. Archa, Bratislava 1996.

⁵ Gál, F.: *Z prvej ruky*. Archa, Bratislava 1991.

⁶ Jičínský, Z.: *Československý parlament v polistopadovém vývoji*. Nadas, Praha 1993.

⁷ Šútovec, M.: *Semióza jako politikum alebo „pomlčková vojna.“ Niektoré historické, politické a iné súvislosti jedného sporu, ktorý bol na začiatku zániku česko-slovenského štátu*. Kaligram, Bratislava 1999.

⁸ Húska, A. M.: *Svedectvo o štátotvornom príbehu. Spomínanie a rozjímanie nad slovenským a českým štátotvorným údelom*. SCM, Bratislava 2006.

⁹ Zeman, M.: *Jak jsem se mýlil v politice*. Ottovo nakladatelství, Praha 2005.

¹⁰ Schuster, R.: *Ultimátum*. Forex-Svoboda, Praha 1997.

¹¹ Kováč, M.: *Pamäti. Môj príbeh občana a prezidenta*. Milanium, Dunajská Lužná 2010.

¹² Vzpomínky vycházely pod názvem *Päť rokov po* v časopise *Domino efekt* od listopadu 1994 do listopadu 1995 (od čísla 47/1994 po č. 44/1995).

¹³ Havel, V.: *Prosím stručně. Rozhovory s Karlem Hvižd'adou*. Gallery, Praha 2006, s. 71: „Kdyby Slováci opravdu chtěli žít s Čechy v jednom státě, museli by se proti rozdělení státu vzbouřit, nemyslím nějakým povstáním, ale alespoň v podobě nějaké petice. Nic takového nebylo.“

¹⁴ Lánský, E. T.: *Incident s politikou*. Epoque, Praha 2007, s. 464–468. Dopis Evy Kováčové a Kataríny Zavacké Václavu Havlovi viz tamtéž, s. 469–471, Havlův omluvný dopis tamtéž, s. 472.

¹⁵ Spáčil, D. – Čechová, K.: *Jak praskaly švy*. Čas, Řitka 2011.

z roku 1918, případně ještě košický vládní program z roku 1945, ačkoliv nic z těchto dávných událostí s rozdělením Československa v roce 1992 nijak nesouvisí.

Čistě pro úplnost ještě uvádíme, že s přibližujícím se dvacátým výročím zániku Československa uspořádaly v červnu 2012 český deník *Mladá fronta Dnes* a slovenský denník *Sme* anketu o příčinách rozdělení ČSFR. Kromě obecných úvah se zde opět vyslovili i někteří účastníci událostí let 1989–1992. Škála názorů byla různá a některé z nich, především pokud jde o účastníky procesu dělení, jsou zajímavé a použitelné i jako pramen, například svědectví Františka Mikloška, který přiznal: „Hovoríť priamo o vzniku samostatného Slovenska sa politickým stranám ani iným inštitúciám nechcelo a do referenda sa nikomu nechcelo ísť.“¹ Historik Milan Zemko, v roce 1992 člen předsednictva Slovenské národní rady, jehož hlas rozhodl o odmítnutí kompromisní dohody z Milov, viděl krach Československa jednak v samotném jeho základě, jednak v nemožnosti pokračování česko-slovenské krize v podmínkách ekonomické transformace: „V rozbehnutej sociálno-ekonomickej tranzícii (?) sme si jednoducho nemohli dovoliť belgické pomery s nekonečným dohadovaním o štátoprávných otázkach.“² Anna Šabatová si zase položila otázku, proč se tento stát rozpadl. Zdůraznila, že s výjimkou Slovenské národní strany neměla žádná z relevantních politických stran v programu rozdělení státu, což plně platilo i pro vítězné ODS a HZDS. Příčinu rozdělení viděla ve vítězství české pravice, pro kterou bylo po volbách Slovensko přítežím a překážkou při organizování reformy. Společný stát podle ní nakonec v českých zemích hájily jen síly, které byly v rámci antikomunistického diskursu označeny jako protireformní, a na Slovensku zase síly, které byly v rámci slovenského národního diskursu chápány jako protislovenské.³ V odpovědi na tento článek komentátor *Sme* Peter Morvay došel k zásadně odlišnému závěru, který osobně pokládám za mnohem bližší pravdě. Především korigoval tvrzení o tom, že ODS a HZDS neměly v programu rozdělení státu. „Plán rozdelenia ODS ani HZDS naozaj v programe otvorene nepriznali, svojím „kádrovým“ programom ho však vyjadrili úplne jasne. [...] Aj v roku 1992 vedel každý, kto to chcel vedieť a išiel k urnám, čo volí, ak volí Klaus a či Mečiar. Sťažovať sa na to, že sme boli podvedení, je politický mýtus zbavujúci nás zodpovednosti. Pravda je taká, že pre väčšinu českých ani slovenských voličov spoločný štát veľa neznamenal. Väčšinou síce neboli proti nemu, pre českých však bolo dôležité pokračovanie reforiem, pre slovenských skôr naopak. Zotrvanie či koniec federácie bol len vedľajším produktom tejto voľby.“⁴

Pro napsání této knihy byly všechny výše uvedené práce použity jen v omezené míře, neboť jejich využitelnost s ohledem na zaměření této knihy není velká. S ohledem na neexistenci záznamů o česko-slovenských jednáních se proto práce opírá především o výpovědi pamětníků a jejich soukromé poznámky, dále o stenografické záznamy z jednání Federálního shromáždění a obou národních rad a o dobový tisk. Velkým nedostatkem je nepřístupnost protokolů z jednání federální vlády i obou národních vlád, které by jistě mohly osvětlit některé doposud nejasné body celého procesu jednání v letech 1990–1992 a procesu dělení na podzim 1992. Některé dílčí závěry proto bude možná třeba v budoucnosti korigovat.

¹ Mikloško, F.: *Už sa nemôžeme vyhovárať*. In: *Sme*, 14. 7. 2012, s. 13.

² Zemko, M.: *Zle zapnutá česko-slovenská vesta*. *Sme*, 16. 6. 2012, s. 13.

³ Šabatová, A.: *Rozchod pre reformy. 20 rokov od rozpadu Česko-Slovenska*. *Sme*, 26. 5. 2012, s. 13.

⁴ Morvay, P.: *Čas rozpadu – čas mýtov*. *Sme*, 4. 6. 2012, s. 13.